УДК: 37.06:174

O‘ZBEKISTON TA’LIM TIZIMIDA INTIZOMIY JAZONING AXLOQIY XUSUSIYATLARI

Shukurullayeva Gulchehra Nasrillayevna
O‘zMU mustaqil izlanuvchisi
nanni-juli@mail.ru

Annotatsiya. *Maqolada O‘zbekiston ta’lim tizimida qo‘llaniladigan intizomiy jazoning axloqiy xususiyatlari tahlil qilinadi. Intizomiy jazo tarbiyaviy maqsadga xizmat qilishi, bola qadr-qimmati va huquqlarini hurmat qilishi hamda jismoniy va ruhiy zo‘ravonlikdan xoli bo‘lishi lozimligi asoslanadi. Jazoning axloqiyligi uning adolatliligi, mutanosibligi va tarbiyaviy yo‘nalganligiga bog‘liqligi ko‘rsatiladi.*

Kalit so’zlar: *intizomiy jazo, ta’lim tizimi, axloqiy tarbiya, bola huquqlari, insonparvarlik, pedagogik etika, mutanosiblik, qadr-qimmat.*

Аннотация*: В статье анализируются этические особенности дисциплинарных взысканий, применяемых в системе образования Узбекистана. Обосновывается, что дисциплинарное взыскание должно служить воспитательным целям, уважать достоинство и права ребенка, а также быть свободным от физического и психологического насилия. Показано, что этичность наказания зависит от его справедливости, соразмерности и воспитательной направленности.*

Ключевые слова: *дисциплинарное взыскание, система образования, нравственное воспитание, права ребенка, гуманизм, педагогическая этика, соразмерность, достоинство.*

Abstract: *The article analyzes the ethical features of disciplinary measures applied in the education system of Uzbekistan. It is substantiated that disciplinary punishment should serve educational purposes, respect the dignity and rights of the child, and be free from physical and psychological violence. It is shown that the ethical nature of punishment depends on its fairness, proportionality, and educational orientation.*

Keywords: *disciplinary measure, education system, moral education, children's rights, humanism, pedagogical ethics, proportionality, dignity.*

Kirish. Intizom - ta’lim jarayonining samarali kechishi va sog’lom ta’lim muhitining shakllanishi uchun zaruriy shartdir. Ta’lim muassasalarida belgilangan qoidalarning buzilishiga nisbatan qo‘llaniladigan intizomiy choralar - ogohlantirish,

tanbeh va boshqa ta’sir vositalari nafaqat tartibni ta’minlash, balki bolani tarbiyalash vazifasini ham bajaradi. Aynan shu sababli ta’lim tizimidagi intizomiy jazo sof huquqiy emas, balki chuqur axloqiy-pedagogik hodisa hisoblanadi.

Ta’limdagi intizomiy jazoning o‘ziga xosligi shundaki, uning ob’ekti - shaxsiyati hali shakllanib borayotgan, himoyaga muhtoj bola. Shu bois bunday jazoga nisbatan axloqiy talablar juda yuqori. U bolaning qadr-qimmatini kamsitmasligi, unga jismoniy yoki ruhiy zarar yetkazmasligi va eng muhimi tarbiyaviy maqsadga xizmat qilishi lozim. Bolaga nisbatan adolatsiz yoki shafqatsiz munosabat uning ruhiyatiga, o‘z-o‘ziga bo‘lgan ishonchi va axloqiy rivojlanishiga uzoq muddatli salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Mavzuning dolzarbligi O‘zbekistonda ta’lim tizimini insonparvarlashtirish va bola huquqlarini himoya qilishga qaratilgan islohotlar bilan bog‘liq. Zamonaviy ta’lim siyosati bolaga sub’ekt sifatida munosabatda bo‘lishni, uning shaxsini hurmat qilishni talab qiladi. Ushbu maqolaning maqsadi - O‘zbekiston ta’lim tizimida intizomiy jazoning axloqiy xususiyatlarini tahlil qilish va uni insonparvar, tarbiyaviy yo‘nalishda qo‘llash tamoyillarini asoslashdan iborat.

Material va metodlar. Tadqiqot nazariy-tahliliy yondashuvga asoslangan bo‘lib, unda quyidagi metodlardan foydalanildi: formal-yuridik metod (ta’lim va bola huquqlariga oid qonunchilik normalarini tahlil qilish); pedagogik-etik tahlil (jazoning tarbiyaviy va axloqiy jihatlarini baholash) hamda tizimli yondashuv metodi. Manbaviy bazani milliy qonunchilik hujjatlari, xalqaro hujjatlar, pedagogika klassiklari
va zamonaviy tadqiqotlar tashkil etdi.

Natijalar va muhokama. Ta’lim tizimidagi intizomiy jazoni uning mohiyatidan kelib chiqib tahlil qilish zarur. Pedagogik nuqtai nazardan jazo bolani kamsitish yoki unga azob berish vositasi emas, balki noto‘g‘ri xatti-harakatiga axloqiy baho berish va bolaga o‘z xatosini anglab, tuzalishiga ko‘maklashish vositasidir. A.S.Makarenko jamoa tarbiyasi nazariyasida intizom tarbiyaning natijasi bo‘lishi, jazo esa jamoa manfaatlari va shaxs qadr-qimmatini hurmat qilish doirasida qo‘llanishi lozimligini ta’kidlagan [4].

Insonparvar pedagogika an’anasida V.A.Suxomlinskiy bolaga mehr va hurmat asosida yondashishni ilgari surib, qo‘rquv va kamsitishga asoslangan jazoni qat’iy tanqid qilgan. Uning fikricha, bolani haqoratlash yoki uni boshqalar oldida sharmanda qilish tarbiyaning eng zararli usulidir, chunki u bolaning qalbini yaralaydi va unda ishonchsizlikni keltirib chiqaradi [5]. Bu qarashlar intizomiy jazoning axloqiy chegaralarini belgilashda muhim ahamiyatga ega.

O‘zbekiston qonunchiligi ta’limdagi intizomiy munosabatlarga nisbatan aniq axloqiy-huquqiy talablarni belgilaydi. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun ta’lim jarayonida

insonparvarlik, demokratik qadriyatlar va shaxs huquqlarini hurmat qilish tamoyillariga asoslanadi [1]. “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonun esa bolani har qanday jismoniy va ruhiy zo‘ravonlikdan, kamsitishdan va sha’ni-qadrini tahqirlashdan himoya qilishni kafolatlaydi [2]. Bu normalar Bola huquqlari to‘g‘risidagi xalqaro konvensiya talablari bilan uyg‘unlashadi [3].

Ushbu huquqiy-axloqiy asoslardan kelib chiqib, ta’lim tizimida jismoniy jazo, bolani haqorat qilish, uni jamoa oldida kamsitish yoki ruhiy bosim o‘tkazish mutlaqo mumkin emas. Ruxsat etilgan intizomiy choralar (ogohlantirish, tanbeh, tarbiyaviy suhbat) esa faqat bolaning qadr-qimmatini saqlagan, uning yoshi va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda qo‘llanishi lozim.

Tahlil intizomiy jazoning axloqiyligini belgilovchi bir necha asosiy mezonni aniqlash imkonini beradi:

1. **Tarbiyaviy yo‘nalish**: jazo bolani jazolash emas, balki tuzatish va o‘z xatosini anglatishga qaratilishi lozim.
2. **Adolatlilik**: jazo aybga mos, xolis va kamsitishsiz bo‘lishi kerak.
3. **Mutanosiblik**: choraning og‘irligi xatoning darajasiga mos kelishi lozim.
4. **Insonparvarlik va qadr-qimmat**: jazo hech qachon bolaning sha’ni va ruhiy salomatligiga zarar yetkazmasligi shart.
5. **Izchillik**: bir xil holatlarga bir xil, haqqoniy munosabat.

Ushbu mezonlarga rioya qilmaslik jiddiy axloqiy va pedagogik oqibatlarga olib keladi. Adolatsiz yoki kamsituvchi jazo bolada qo‘rquv, ishonchsizlik va o‘z qadrini past baholash hissini shakllantirishi, o‘quvchi va o‘qituvchi o‘rtasidagi ishonchni buzishi hamda bolani ta’limdan begonalashtirishi mumkin. Aksincha, adolatli, hurmatli va tarbiyaviy yo‘naltirilgan intizomiy munosabat bolada mas’uliyat, o‘zini nazorat qilish va axloqiy me’yorlarni ichki qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Shunday qilib, ta’limdagi intizomiy jazoning axloqiyligi uning tarbiyaviy va insonparvar xarakteri bilan uzviy bog‘liqdir.

Zamonaviy pedagogikada jazoga muqobil yondashuvlar - ijobiy intizom (positive discipline) va tiklash amaliyotlari (restorative practices) tobora keng tarqalmoqda.

Bu yondashuvlar diqqatni aybdorni jazolashdan ko‘ra, noto‘g‘ri xatti-harakatning sabablarini tushunish, yetkazilgan zararni anglash va uni tuzatishga qaratadi. Bolaning xatosi haqida u bilan hurmatli muloqot qilish, oqibatlarni birgalikda muhokama qilish va mas’uliyatni his qilishga yo‘naltirish ko‘pincha oddiy jazodan ko‘ra samaraliroq va axloqan afzalroq natija beradi. Bunday yondashuvlar insonparvar pedagogika g‘oyalari bilan to‘la uyg‘unlashadi va bolaning axloqiy mustaqilligini rivojlantiradi.

Intizomiy jazoning axloqiy xususiyatlarini tahlil qilishda pedagogning shaxsi va ta’lim muassasasidagi umumiy axloqiy muhit ham muhim o‘rin tutadi. O‘qituvchi o‘z shaxsiy namunasi, adolatliligi va bolaga bo‘lgan hurmati orqali eng kuchli tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatadi. Agar intizomiy chora hurmatli munosabat va izchil adolat muhitida qo‘llansa, u bolaning axloqiy ongiga ijobiy ta’sir etadi; ammo o‘sha chora qahr-g‘azab, tanlovchanlik yoki kamsitish bilan yo‘g‘rilgan bo‘lsa, u axloqan zararli bo‘lib qoladi. Shuning uchun intizomiy jazoning axloqiyligi nafaqat rasmiy qoidalarga, balki uni qo‘llayotgan pedagogning axloqiy yetukligi va muassasaning tarbiyaviy madaniyatiga ham bog‘liqdir.

Pedagogik amaliyotning muhim tamoyillaridan biri - rag‘batlantirish va jazo o‘rtasidagi muvozanatdir. Tarbiyada ijobiy usullar (maqtash, rag‘batlantirish, ishonch bildirish) jazo choralaridan ustun bo‘lishi lozim, chunki bolaning ijobiy xulqini mustahkamlash uning salbiy xulqini jazolashdan ko‘ra samaraliroqdir. Jazo faqat boshqa tarbiyaviy vositalar natija bermagan hollarda, oxirgi chora sifatida qo‘llanishi kerak. Bunday yondashuv bolada o‘z kuchiga ishonch va ichki motivatsiyani shakllantirib, intizomni tashqi majburiyatdan ichki qadriyatga aylantiradi.

Intizomiy jazoning axloqiy qo‘llanishi, shuningdek, bolaning yoshi, individual-psixologik xususiyatlari va vaziyatning konkret sharoitlarini hisobga olishni taqozo etadi. Bir xil chora turli yoshdagi yoki turli ruhiy holatdagi bolalarga turlicha ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu bois intizomiy munosabatda individuallashtirish - har bir bolaga uning o‘ziga xosligidan kelib chiqib yondashish axloqiy zaruratdir. Bunda oila bilan hamkorlik alohida ahamiyat kasb etadi. Ta’lim muassasasi va oila o‘rtasidagi izchil, o‘zaro hurmatga asoslangan muloqot intizom masalasini bolaning manfaatlariga mos hal qilishga imkon beradi.

Xulosa. O‘tkazilgan tahlil O‘zbekiston ta’lim tizimida intizomiy jazo axloqiy jihatdan oqlangan bo‘lishi uchun u tarbiyaviy maqsadga yo‘naltirilgan, adolatli, mutanosib va bolaning qadr-qimmati hamda huquqlarini hurmat qiluvchi bo‘lishi lozimligini ko‘rsatdi. Milliy qonunchilik va xalqaro standartlar ta’limda jismoniy va ruhiy zo‘ravonlikni taqiqlab, insonparvar pedagogika tamoyillarini mustahkamlaydi.

Shu asosda quyidagi xulosalar taklif etiladi:

- intizomiy choralarni faqat tarbiyaviy va insonparvar doirada qo‘llash;
- jismoniy va ruhiy kamsitishning har qanday shakliga yo‘l qo‘ymaslik;
- pedagog kadrlarni bolalar psixologiyasi va pedagogik etika bo‘yicha tayyorlash;
- intizom masalasida bola, oila va ta’lim muassasasi o‘rtasida hamkorlikni ta’minlash.

Bunday yondashuv intizomni ta’minlash bilan birga bolaning axloqiy rivojlanishi va sog‘lom shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonuni.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi qonuni.
3. Bola huquqlari to‘g‘risidagi konventsiya (BMT, 1989).
4. Makarenko A.S. “Pedagogik asarlari” (jamoa va intizom tarbiyasi). - asarlar to‘plami.
5. Suxomlinskiy V.A. “Yuragimni bolalarga bag‘ishlayman” (Сердце отдаю детям). - asarlar to‘plami.

